

CEYYİD

(جَيِّد)

Sahih hadis anlamında kullanılan
bir hadis terimi.

Sözlükte "iyi, güzel" mânasına gelmektedir. Bir seneddeki zayıf râvileri atmak ve yerlerine zayıf olmayanları koymak suretiyle senedi sağlamlaştırmaya çalışan kimse için "cevvede's-sened" (senedi sağlamlaştırdı) denilmektedir. Hadis terimi olarak ceyyidi bazı muhaddisler *hasen**den üstün ve *sahih**e yakın anlamında kullanmışlardır. Ali b. Medîni, Yahyâ b. Ma'in ve Ahmed b. Hanbel'in "en güvenilir sened" anlamındaki "esahhu'l-esânîd" ifadesini Hâkim en-Nisâbü'nin "ecvedü'l-esânîd" diye nakletmesi, bunun yanında Ahmed b. Hanbel'in "ecvedü'l-esânîd" sözünü İbnü's-Salâh'ın "esahhu'l-esânîd" diye zikretmesi, bu iki âlimin ceyyid ile sahih arasında fark görmediklerini ortaya koymaktadır. Tirmizî'nin hadisleri değerlendirirken sıkça kullandığı "sahih hasen" yerine pek nâdir de olsa aynı anlamda "ceyyid hasen" demesi, onun da sahih ile ceyyid arasında fark görmediği kanaatini uyandırmaktadır. Ancak hadislerin derecesini belirtilirken ceyyidi sahih anlamında kullanan muhaddislerin de bu terimi "hasen lizâtihi" mertebesinden yüksek olmakla birlikte sahih derecesine varmamış rivayetler için kullanmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini genel olarak değerlendiren bazı kimselerin eserdeki bütün hadisleri sahih kabul etmekle yanıldıklarını, bu hadislerin çoğunu ceyyid saymanın daha doğru olduğunu söylemektedir.

Deinde delil olmaya elverişli hadisleri sahih ve hasen terimleriyle ifade eden muhaddisler, bu mânayı değişik tabirlerle vermek düşüncesiyle, lügat bakımından aynı anlama gelen *ceyyid*, *mücevved*, *sâbit* ve *kavî* gibi kelimeleri kullanmışlar, hadis kitaplarını değerlendirirken söyledikleri *ceyyid*, *cevdet*, *ecved* gibi kelimelerle de senedlerin sağlamlığını kastetmişlerdir. Nitekim Nesâî, "Bütün bu kitapların içinde Buhârî'ninkinden daha ceyyidi yoktur" derken *el-Câmi'u's-şâhih*'teki hadislerin sağlam senedlerle rivayet edildiğine işaret etmek istemiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 49).

Ceyyid kelimesinin güvenilir râviler hakkında "ceyyidü'l-hadîs" şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Ancak Zehe-

bî, İrakî ve Sehâvî'nin bununla kendi ölçülerine göre ta'dîl'in sonuncu basamağında yer alan râvileri kastettikleri bilinmektedir. Buna göre kendilerine "ceyyidü'l-hadîs" denilen râvilerin rivayetleri delil olmaya elverişli bulunmamakla beraber başka senedlerle gelip gelmedikleri araştırılmak üzere yazılabilir (bk. İ-TİBAR). Râvinin *adâlet** bakımından kuşursuz bir kimse olduğunu belirtmek üzere bu terimin "ceyyidü'l-ma'rife" şeklinde kullanıldığı da olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim, *Ma'rîfetü 'ulûmü'l-hadîs*, s. 54; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, s. 16; Nevevî, *İrşâdü'tullâbi'l-hakâ'ik* (nşr. Abdülbârî Fethullah), Medine 1408/1987, I, 112-113; İbn Hacer, *Ta'cîlül-menfe'a*, Haydarâbâd 1324, s. 6; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 49; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 177-178; Tehânevî, *Kavâ'id fi 'ulûmü'l-hadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1392/1972, s. 116; Leknevî, *er-Ref'ue't-tekmîl*, s. 158; *Tecrid Tercemesi*, I, Mukaddime, s. 249, 266-267, 393; Subhî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları* (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1973, s. 134-135; Talât Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, Ankara 1985, s. 80.

M. YAŞAR KANDEMİR

CEZA

(الجزاء)

İnsanların fiil ve davranışlarının dünyada veya âhiretteki karşılığı anlamında kelâm, suçluya uygulanacak maddî ve mânevî müeyyide anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte isim olarak "bir şeyin bedeli ve karşılığı", masdar olarak da "iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek" anlamına gelir. İslâm literatüründe cezanın terim olarak biri genel, diğeri özel olmak üzere başlıca iki mânada kullanıldığı görülür. Sözlük anlamıyla da bağlantılı olan genel anlamda ceza, dünyevî veya uhrevî mahiyette özendirici veya caydırıcı müeyyideden ibarettir. Özel anlamda ise dünyada hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddî ve mânevî müeyyideyi ifade eder. Bu mânadaki cezayı Arap dilinde *ukûbet* kelimesi, ceza hukukunda ise *el-fikhü'l-cinâî* veya *et-teşrî'u'l-cinâî* terimleri karşılamaktadır.

İslâm dini iman, ibadet, muâmelât ve ahlâk alanlarındaki prensiplerin uygulanmasını sağlamak, bunlarla ilgili emir ve yasakların ihlâlini önlemek, ferdî ve içtimâî hayatı bütün yönleriyle ıslah etmek amacıyla gerek dünya gerekse âhîret hayatına yönelik olarak birtakım özen-

dirici veya caydırıcı tedbirler almıştır. Bu tedbir ve müeyyidelerin tamamı ceza kavramının kapsamı içindedir.

Ceza kelimesi türevleriyle birlikte Kur'-ân-ı Kerîm'de 100'ü aşkın âyetle geçmekte (bk. M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "czy" md.), aynı mahiyette olmak üzere muhtelif hadislerde de kullanılmaktadır (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "czy" md.). Çeşitli âyet ve hadislerde, Allah'ın bazı kimselere işledikleri günahların cezası olarak dünyada birtakım felâket ve musibetler verdiği bildirilmekte (meselâ bk. el-En'âm 6/49; el-A'râf 7/136; Tâhâ 20/124; ez-Zümer 39/25-26; Tirmizî, "Tıb", 35), kişinin iyi amelleri sebebiyle de günahlarının sevaba çevrileceği haber verilmektedir (Hüd 11/114; el-Furkân 25/70).

Cezada esas olan, işlenen fiil ile verilecek karşılık arasında mâkul bir denge bulunmasıdır. Başka bir ifadeyle taat veya mâsiyete verilecek karşılığın yapılan fiile denk ve dolayısıyla âdil olması gerekir. Naslarda mâsiyet ve suçların ancak misliyle cezalandırılacağı haber verilerek (bk. el-Bakara 2/194; el-En'âm 6/160; eş-Şûrâ 42/40; Buhârî, "İmân", 31; Müslim, "İmân", 205-207) denklik (misliyet) esasının daha ziyade azap konusunda önem taşıdığına dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte bazı günahlara kat kat ceza verileceği bildirilmişse de bu husus cezada denklik esası ile çelişmemektedir. Zira konu ile ilgili âyetler incelendiğinde, kendilerine kat kat ceza verilecek kimselerin inkâra veya günahlara ön ayak oldukları, bu konuda liderlik yaptıkları, yahut mevkileri itibarıyla güzel davranışlarda bulunmaları gerekirken bunu yapmayıp fiilleriyle diğer insanlara kötü örnek teşkil ettikleri görülür (bk. el-A'râf 7/38; Hüd 11/19-20; el-Ahzâb 33/30). Söz konusu kişilere kendi fiilleriyle birlikte işlenmesine sebep oldukları günahlardan dolayı da ceza verileceğinden denklik prensibi zedelenmiş olmaz (Mâtürîdî, *Te'vîlât*, vr. 522^a). Âyetler, "mükâfat" mânasındaki cezada denkliğin gerekli olmadığını, güzel bir fiilin en az on misliyle mükâfatlandırılacağını, hatta bu konuda bir üst sınırın bulunmadığını bildirmektedir (el-Bakara 2/261; el-En'âm 6/160). Söz konusu fazlalığın kişinin niyet ve ihlâsına bağlı olarak artabileceği; riya, şirk ve iyilikleri başa kakma, maddî karşılık bekleme gibi durumlar olmadığı takdirde ilâhî mükâfat ve lutfun sınırsız olabileceği kabul edilmektedir (Mâtürîdî, *a.g.e.*, vr. 239^b-240^a, 540^a; bu görüşü destekleyen Ammâr b. Yâsir rivayeti için bk. *Müsned*, IV, 321).

Cezadaki adalet ve hakkaniyet ise günahsız azap olmayacağını, azabın mâsiyeti aşmayacağını, taatlerin de karşılıksız bırakılmayacağını ifade eder.

İyi veya kötü fiil ve davranışlara hem dünya hem de âhiret hayatında karşılık verilmesinin gerekliliğini naslar haber verdiği gibi insan aklı ve vicdanı da bunu kabul eder. Çünkü Allah'ı inkâr etmek veya O'na ortak koşturmak, emirlerine karşı gelmek ve yaratıklarına zulmetmek gibi suçların cezasız kalması, bunun yanında yaratana ve yaratılmışlara karşı görevlerini yerine getirenlerin mükâfatlandırılmaması, aklı ve vicdanî bakımdan haksızlık telakki edilir. Ancak kelâm ekolleri arasında bu hususla ilgili olarak farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ehl-i sünnet âlimlerine göre Allah'ın kötü insanları cezalandırmaması, iyileri de mükâfatlandırmaması nazarî olarak mümkünse de naslar bunun aksini yapacağını haber verdiği için (va'd ve va'id) O'nun iyi kullarına ceza, kötülere de mükâfat vereceği kesinleşmiş bulunmaktadır (Eş'arî, s. 71; Mâtürîdî, *Te'vilât*, vr. 239^b, 540^a). Kul azap ve mutsuzluk şeklindeki cezayı mutlaka kendi fiiliyle hak eder. Cennet ve ebedî saadet niteliğindeki karşılığa yani mükâfata gelince, Ehl-i sünnet âlimlerine göre taatleri ne kadar çok olursa olsun kişinin cennete girmesi ancak Allah'ın lutf ve keremiyle mümkündür. Başta iman olmak üzere insanın yaptığı iyilikler bu lutfu lâyık olmasını sağlar (bk. en-Nisâ 4/79; Buhârî, "Rikâk", 18; Müslim, "Münâfikîn", 71-73). Şu halde mümin hem Allah'ın azabından korkmalı (havf), hem de ilâhî lutf ve rahmete mazhar olacağını ümit etmelidir (recâ). Mu'tezile âlimleri ise va'd ve va'id ilkelerinin aksini Allah hakkında teorik olarak düşünmenin bile mümkün olmayacağını savunmuş, adalet ve hakkaniyet ilkelerine uymayı Allah için vâcib görmüşlerdir. Onlara göre kişi azabı da mükâfatı da bizzat kendisi hak eder. İman ve taat sahibi olarak âhirete intikal eden sevap ve mükâfata, buna karşılık imansız veya büyük günah işlediği halde tövbe etmeden ölen de ebedî azaba lâyık olur (Kâdî Abdülcebbar, s. 503-504, 611 vd.).

Sâlih amellerin mükâfatı imansızlık, riya, iyilikleri başa kakma ve karşılık isteme ile ortadan kalktığı gibi kötü amellerin cezası da tövbe, taat ve ibadet, büyük günahlardan kaçınma, şefaate veya ilâhî lutfu nâil olma veya zaruret haliyle yok olabilir. İşlenen her suç için ihlâl et-

tiği hak ve menfaatin cinsine göre belirlenmiş çeşitli dünyevî cezalar vardır. Suçlu işlediği fiille ayrıca Allah'ın emrine karşı gelmiş olduğundan cezanın uhrevî yönü de önem kazanır. Makbul bir tövbe, suçlunun Allah katındaki durumunu iyileştirebileceği gibi suçun uhrevî cezasını da kaldırabilir. Ancak kısas, diyet, tazminat gibi kul haklarının ihlâlinin dolaylı verilmesi gereken cezalar tövbe ile düşmez (geniş bilgi için bk. H. Mahmûd Şemrûh, s. 137-152). İslâm âlimleri, işlenen suçlara ait cezaların dünyada uygulanması halinde âhirete yönelik cezalarının kalkıp kalkmayacağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte dinen suç sayılan bir fiili işleyen kişi bunun dünyevî cezasını gördüğü, ayrıca samimiyetle Allah'a yönelerek tövbe ettiği takdirde, tövbelerin kabul edileceğine dair naslar göz önüne alınırsa bu kişinin âhirette bir daha cezalandırılmaması gerektiği düşünülebilir. Suçlu samimiyetle tövbe etmediği ve araya şefaate gibi bazı faktörler de girmedikleri sürece cezadan kurtulamayacağı muhakkaktır. Tövbe ettiği halde dünyevî cezadan kaçan veya cezanın kendisine uygulanmasına imkân bulunmayanın durumuna gelince, Ehl-i sünnet'in kabul ettiği görüşe göre bu kimseden kul haklarının düşmesi mümkün görünmemekle birlikte sadece Allah'a karşı işlediği suç ve günahlardan dolayı tövbe ve iyi hal ile affa mazhar olması ümit edilebilir (âhiretteki ceza ile ilgili geniş bilgi için bk. AZAP).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "czy" md.; *Lisânü'l-ʿArab*, "czy" md.; M. F. Abdülbakî, *Muʿcem*, "czy" md.; Wensinck, *Muʿcem*, "czy" md.; *Müsned*, IV, 321; Buhârî, "İmân", 31, "Rikâk", 18; Müslim, "İmân", 205-207, "Münâfikîn", 71-73; Tirmizî, "Tıb", 35; Eş'arî, *el-Lümaʿ* (nşr. Richard J. MacCarthy), Beyrut 1952, s. 71; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 323-329; a.mlf., *Te'vilât*, Üsküdar Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 239^b, 240^a, 522^a, 540^a; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-İmâmî*, s. 503-504, 611 vd.; a.mlf., *el-Muğnî*, XIV, 172-180; Cüveynî, *el-İrşâd* (Temîm), s. 321-329; a.mlf., *el-ʿAkdîdî'tu-Nizâmiyye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1398/1978, s. 110; Âmidî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 224-225, 229, 322-323; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, II, 165-167; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 446 vd.; Ahmed Fethî Behnesî, *Nazarîyyâtü fi'l-fıkhi'l-cinâʿiyyi'l-İslâmî*, Kahire 1389/1969, s. 72-75; a.mlf., *el-Ükûbe fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Kahire 1403/1983, s. 14-17; Hâmid Mahmûd Şemrûh, "et-Tevbe ve eşeruhâ fi sükûti'l-ʿukûbe", *Mecelletü Külliyyeti's-Serʿa ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, II/2, Mekke 1396-97, s. 137-152; A. S. Tritton, "Djaza", *EI*² (İng.), II, 518.

ADİL BEBEK

□ FIKİH. 1. Tarihî Gelişim. İnsanların aile, kabile, aşiret gibi topluluklar halinde yaşayıp henüz devlet ve ceza hukuku telakkisine sahip olmadığı devirlerde bile toplumun yapısına bağlı bir cezalandırma sisteminin bulunduğu, toplulukların kendi içtimal disiplinlerini ve fertlerin haklarını bu sistem içerisinde korumaya çalıştıkları bilinmektedir. Gerek ilâhî dinlerin telkininin gerekse insanın selim fitratının tabii sonucu olarak adam öldürme veya yaralama, zina, hırsızlık, gasp, eşkıyalık, yerleşik örf ve otoriteye karşı gelme gibi temel suçlar, insanlık tarihi boyunca her toplumda ve her devirde kamu düzenini ihlâl sayılagelmiş, farklı şekillerde de olsa cezalandırılmış veya cezalandırılması himaye görmüştür. Ancak ilk devirlerde cismanî müeyyideler ağırlıkta iken bu tür cezalandırmalarda giderek azalma görülmüş, iktisadî gelişmenin de tesiriyle maddî tazminat, diyet, hapis gibi müeyyideler devreye girmiştir. Yine suç ve cezalarda toplum yapısına bağlı olarak ilk devirlerde hâkim olan kollektif sorumluluk giderek yerini şahsî sorumluluğa bırakmış, önceleri ferdi, değişken ve takdirî bir mahiyet arzeden cezalandırma, merkezî otoritenin tesisi ve hukukî düşüncenin de etkisiyle zamanla objektif, genel, gayri şahsî ve mücerret ilkelere bağlanmıştır. İlk dönemlerde intikam alma ve şahsî uzlaşma ön planda iken zamanla toplum adına cezalandırma fikri ve devlet ceza hukuku telakkisi önem kazanmış, belli gelişmeler sonucu cezalandırma hakkı ortak otoritenin yani devletin tekeline verilmiştir. Ceza hukuku alanındaki bu tarihî inkişaf Hammurabi kanunları, İbrânî, Roma ve Câhiliye hukuku ile İslâm hukuku karşılaştırıldığında açıkça görülmektedir.

A) Yahudi Hukukunda. Tevrat'ta adam öldürme veya yaralama, zina, hırsızlık, yalancı şahitlik, komşunun malına göz dikme, Tanrı'ya, anneye babaya sövme ve itaatsizlik gibi suç ve çirkin fiiller yasaklanmakta (Çıkış, 20/12-17; Tesniye, 5/16-21), rabbe küfredenin, adam öldürenin, annesine babasına lânet edenin, zina edenin, cinsî sapıkların öldürülmesi (Çıkış, 21/12-17, 22/19; Levililer, 20/10-21, 24/16, 23), organlara karşı işlenen cinayet ve yaralamaların misliyle cezalandırılması (kisas), bazan da maddî tazminatla karşılanması (Çıkış, 21/19, 22-24; Levililer, 24/20) hükümleri yer almakta, mağdura meşrû müdafaa hakkı tanınmaktadır (Çıkış, 21/14). Köle ve câri-